

Yaşar QASIMBƏYLİ
Filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: yashargasimov@mail.ru

DÜNYA ƏDƏBİYYATINDA NİZAMİ GƏNCƏVİ MƏRHƏLƏSİ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Dünya ədəbiyyatı, Şərq söz sənəti, “Kitabi Dədə Qorqud”, “Şahnamə”, “Kudadğu-bilik”, “Xəmsə”, “Məxzənül-əsrar”

Cahan bədii təfəkkür tarixində növbəti möhtəşəm dönüş – yeni və “təzə söz” mərhələsi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı ilə başlanır. Böyük Azərbaycan şairi ilk əsərlərindən son əsərlərinə qədər öz istedadının qüdrətini və təkrarsızlığını nəinki çox aydın şəkildə anlayırdı, həm də bütün bunları yüksək səviyyədə dəyərləndirməyi və vurğulamağı da unutmamışdır.

Həqiqətən, Gəncəli Nizami qədim və böyük dünya ədəbiyyatının bağrından qopmuşdu. O, Şərqi olduğu qədər də Qərbi mənəvi və mədəni varisi sayılan birinci (və bəlkə də sonuncu!) bəşəriyyət dahisidir. İntibah şairinin yaradıcılığını araşdıran əksər məhəlli və xarici alimlər onun sənətinin mahiyyətindəki bu özəlliyi, Şərq və Qərb bədii sərvətlərini öz misilsiz poeziyasının mündəricəsində məharətlə sintez edərək təmərküzləşdirdiyini dəfələrlə vurğulamışlar: (M. Ə. Rəsulzadə [1], A. E. Krımski [2], İ. Konrad [3], Y. E. Bertels [4], H. Araslı [5], Ə. Ağayev [6], R. Əliyev [7], R. Azadə [8], N. Araslı [9], X. Yusifli [10], T. Kərimli [11], Hacı S. [12]).

Nizaminin dahilik dərəcəsi və ümumən dahiliyin mahiyyəti haqqında düşünərkən Avropanın böyük filosoflarından biri İmmanuel Kantın mövzumuzla bağlı bir izahını xatırlamaq mümkün deyil. Dünya şöhrətli alman filosofu İ. Kantın dahilik fenomeni haqqında məşhur və məşhur olduğu qədər də qəribə bir mülahizəsi var. Qəribəliyi ondadır ki, İ. Kant bu fenomeni, əsasən, incəsənət və bədii təfəkkür sahəsinin hadisəsi sayır və ona yalnız öyrənmə yolu ilə, dərin biliklər sayəsində nail olmağı mümkünsüz hesab edir. Yəni, filosofun məntiqinə görə, elmdə idrak yolu ilə, tutaq ki, İ. Nyuton zirvəsini yenidən fəth etmək mümkün olduğu halda, bədii yaradıcılıqda həmin yolla V. Şekspiri yenidən “yaratmaq” qeyri-mümkündür. Bu özünəməxsus və dərin mülahizənin, eyni zamanda, akademik Y. E. Bertelsin Nizami dühasının bənzərsizliyi haqqdakı məşhur fikri ilə (“Nizami üçün heç bir ölçü vahidi yoxdur, onu yalnız onun özü ilə ölçmək olar”) bu qədər yaxından səsleşməsi də əsla təsadüfi deyildir. Son dərəcə maraqlıdır ki, böyük rus şərqşünasının Nizami sənətinin mahiyyətini və özəlliyini dərindən səciyyələndirən bu qiymətli mülahizələrinin qədim qaynağına və ilk bədii mükəmməl ifadəsinə başqa bir dahi sənətkarın – Əlişir Nəvainin “Heyrətül-əbrar” dastanında rast gəlirik.

**Gəncə vətən, könli anın gəncəxiz.
Xatiri gəncürü tili gənc riz.
Fikrəti mizani bolub “Xəmsə” sanc,
“Xəmsə” demə, bəlkə degil “Pənc gənc”.
Kəftci-mizan ana əflak olub,
Batmani-taşi kurei-xak olub.
Tartsa yuz qəm xirəd xazini,
Çəkməqay anın küpidin azini.**

[13, s. 46-47].

Görkəmli Nizamişünas alim, professor Xəlil Yusifli Ə. Nəvainin Nizami haqqındakı beytlərini şərh edərək aşağıdakıları vurğulayır: “Başqa sözlə, Gəncə vətəni, onun könü xəzinə

yaradandır, xatiri xəzinədar, dili xəzinə saçıdır. Onun fikrinin tərəzisi “Xəmsə” çəkən oldu. “Xəmsə” demə, bəlkə “Beş xəzinə” de. Fələklər ona tərəzi gözü, yer kürəsi çəki daşı olsa, ağıl xəzinədarı yüz qəm çəksə, onun çoxundan bir azını çəkə bilməz.” Nizami poeziyasına bu münasibət bütün zamanlarda Şərqdə və Qərbdə, alimlər və şairlər tərəfindən dürlü formalarda dilə gətirilmişdir. Qaynaqlarda kamil həkim, yəni ən yüksək biliklər sahibi olan bir mütəfəkkir kimi xatırlanan Nizami, əlbəttə, birinci növbədə əlçatmaz bir sənət adamıdır, şairdir” [10, s. 3].

Biz də bu məqalədə diqqəti məhz Nizami Gəncəvi dühasının ilk dəfə möhür vurduğu və səkkiz əsrdən də çox dünya ədəbiyyatında əks-sədası səngimək bilməyən ümumbəşəri bədii-estetik yeniliklərə və dəyərlərə yönəlmək istəyirik.

Bədii təfəkkür tarixində məlumdur ki, ən möhtəşəm yenilik tamamilə təzə mövzu və problemlərə müraciətlə səciyyələnir, yəni söz sənətindəki tematik-problematik dəyişmələr ən mühüm yenilik sayılır: yeni mövzular, yeni ideyalar və insanlar, ictimai gerçəkliyə tam təzə münasibət və obrazlar yeni ədəbiyyatın onurğa sütununu şəkilləndirən və onu kökündən dəyişdirən möhtəşəm bədii-estetik komponentlərdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən Nizami Gəncəvinin söz sənətinə gətirdiyi təzə mövzular və öz ictimai-estetik funksiyalarına görə tamamilə yeni qəhrəmanlar yalnız Şərq ədəbiyyatının deyil, bütün dünya ədəbiyyatının inkişafı tarixində müqayisə olunmayan bir eranın – Nizami erasının başlanğıcını qoymuşdur.

Nizami Gəncəvinin ən cəsarətli addımı və imza atdığı ən möhtəşəm yeniliyi bədii təfəkkür tarixində birinci olaraq “Şahnamə” ənənəsindən sözün əsl və geniş mənasında “İnsannamə”yə keçid etməsi idi. Nizami Gəncəvidən sonra uzun müddət – XIX və XX əsrlərəcən bu dərəcədə kəskin və geniş miqyaslı bədii-estetik kəşfə imza atmağa heç kim cəsarət etməmişdi. Bədii ədəbiyyat tarixində və taxtında Azərbaycanda baş vermiş bu aləmsümul çevrilişə yaxın, bir sıra ideya-estetik əlamətlərinə görə həmahəng olan ədəbi xidmətləri İngiltərədə Uilyam Şekspir (1564–1616), İspaniyada isə Migel de Servantes (1547–1616) hələ XVI–XVII əsrlərdə edəcəkdilər.

Heyrətamiz cəhəti ondadır ki, yeni dünya ədəbiyyatının möhtəşəm manifesti sayılacaq “Məxzənül-əsrar”ı (1163) yazıb tamamlayarkən İlyas Yusif oğlu Gəncəli Nizami 20–22 yaşlarındakı bir gənc idi. “Məxzənül-əsrar” (“Sirlər xəzinəsi”) təkcə Nizami yaradıcılığının və Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, sözün həqiqi mənasında yeni dünya söz sənətinin qalibənə proloqu idi. Prof. X. Yusiflinin “Sirlər xəzinəsi”nin özəlliyi və fəvqəlməziyyətləri barəsindəki dəyərləndirməsi bu cəhətdən diqqətəlayiqdir: “Sirlər xəzinəsi” poeması zəngin və mürəkkəb məzmunu, Nizaminin özünün bir sehr kimi qiymətləndirdiyi sənətkarlıq məziyyətləri ilə nadir bir sənət əsəridir. Yaratdığı əsərin bədii dəyərini hamıdan daha yaxşı bilən şair bu əqidədədir ki, onun bu əsərdə göstərdiyi sehr mələklərin əfsununu sındırmağa qadirdir. Nizami sənətinin sehri elə bir səviyyədədir ki, Babil quyusunda Babil əhalisinə sehr öyrədən və Şərqdə sehrkarlığın ən böyük ifadəsi, təcəssümü sayılan Harut Gəncədə meydana çıxan bu sehri gördükdə həsəddən, qısqanclıqdan yanıb-yaxılır. Şairin obrazlı şəkildə ifadə etdiyi bu fikirlər “Sirlər xəzinəsi” əsərinin fikir və sənət baxımından o vaxta qədər görünməmiş bir əsər olduğunun müəyyən bir təsdiqidir” [10, s. 17].

Müəllif “Xəmsə”nin sonuncu dastanı olan “İskəndərnamə”nin müqəddiməsində, ümumən bu cəhanşümul əsərlərin yazılma prosesi barəsində ilhamla aşağıdakıları bildirmişdi: “Su-ye “Məxzən” avərdəm əvvəl bəsiç, Ke sosti nəkərdəm dərin kar hiç. Və-zu çərbo şirini əngixtəm Be Şirino Xosrov dəramixtəm. Və-z-anca səraperdə birun zədəm, Dər-e eşq-e Leyli-vo Məcnun zədəm. Və-zin qesse çun baz pərdaxtəm, Su-ye “Həft peykər” fərəs taxtəm. Konun bər bosat-e soxənpərvəri, Zənəm kus-e eqbal-e İskəndərə” [1, s. 97]. Dahi Nizaminin bu müdrik və gözəl ürək sözlərini böyük Nizamişünas və mütəfəkkir M.Ə.Rəsulzadənin çevirməsində təqdim etməyi məqsədə müvafiq hesab etdik:

**Hazırladım mən əvvəlcə “Məxzən”i,
Tutmadı zəiflik bu işdə məni.
Bu surətlə yağlı, şirin topladım,
“Xosrov-Şirin” dastanını başladım.
Bundan sonra bir başqa pərdə açdım,
“Leyli-Məcnun” sevdasına ulaşdım.
Bu qissəni bitirmiş oldum, həmən
“Yeddi gözəl” sarayına çəkdim yüyən
İndi şeirin mən girdim meydanına,
Təbil vurdum İskəndərin namına.**

[1, s. 96]

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si – beş poeması, özünün tematik-problematik və ictimai-fəlsəfi xüsusiyyətlərinə, miqyasına görə dünya ədəbiyyatında tamamilə yeni bir səhifə idi. “Sirlər xəzinəsi”ndəki 20 məqalə və hekayə epikada orijinal bir estetik təcrübə kimi bədii təfəkkür tarixinə həkk olunmuşdur. Müəllif öz dövrünün ən yeni və aktual ictimai-fəlsəfi fikirlərini irəli sürür, onları bədii, bilavasitə həmin fikirlərin açılmasına və izahına xidmət edən heyramiz hekayələrlə yaddaşlara hopdururdu. 20 məqalədə deyilənlər – 20 ideya, fikir, konsepsiya, fəlsəfi münasibət, eyni zamanda şairin uğurla seçdiyi və yüksək cazibə gücünə malik 20 hekayədə işıqlandırılır, təsdiq edilir, vurğulanırdı. “Sirlər xəzinəsi”nin bütün məqalə və hekayələrinin mərkəzində İnsan dayanmışdır; Nizami Gəncəvi bədii təfəkkür tarixində böyük bir çevriliş yaratmaq məqsədini və cəhdini, demək olar ki, dastanın əvvəllindən axırına kimi, onun bütün hissələrində, 20 məqalənin 20-də də vurğulamağı zəruri hesab etmişdir. Həqiqətən də, “Sirlər xəzinəsi” bəşəriyyətin bədii inkişafında tamamilə yeni mərhələ sayılan “Xəmsə”nin ilk əsəri kimi misilsiz əhəmiyyət kəsb edir. “Şahnamə”dən “İnsannamə”yə keçidin nəzəri-estetik əsasları və təməl prinsipləri məhz bu poemada gerçəkləşdirilmişdir. Məhz “Məxzənül-əsrar”dan başlayaraq bədii təfəkkür tarixində və xüsusən, yazılı dastanda ilk dəfə olaraq padşahları baş qəhrəman kimi seçmək və vəsf etmək ənənəsindən qətiyyətlə imtina edilir. İlk dəfə olaraq Gəncəli Nizami içində yaşadığı həyatı, nəfəs aldığı mühiti və bütün naqislikləri, eybəcərlikləri ilə birlikdə müşahidə etdiyi cəmiyyəti söz sənətinə gətirməyə cəsarət etdi. Zəmanə padşahları da dahi sənətkarın adı və sırayı zamandaşları sırasında “Sirlər xəzinəsi”ndə özünə yer aldı: “Nizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi”ndə dövrünün geniş bədii mənzərəsini yaratmış, dürlü mətləblərdən danışmış, müxtəlif təbəqələrin həyatından söhbət açmışdır. Əfsanəvi, tarixi şəxsiyyətlərdən tutmuş müasir dövrün adı adamlarına qədər hamı burada əks olunmuşdur. Peyğəmbərlər, şahlar, xəlifələr, ruhanilər, dəlləklər, köndlilər, kərpic kəsənlər, əlsiz-ayaqsız qarılar, avara, tüfeyli şəhər gəncləri, uşaqlar, darğalar, sufilər, ziyarətçilər, saray əyanları, yəhudi, atəşpərəst, müsəlman, xristian dinlərinin nümayəndələri Nizami poemasında hərəkət edən adamların ümumi və qısa siyahısı belədir. İlk insan olan Adəmdən başlamış müasirlərinə qədər bütün insanlığı keçmiş, bugünü və sabahı ilə birlikdə əks etdirməyə çalışan şair insanı yaşadığı təbiətdən, canlı və cansız aləmdən təcrid olunmuş şəkildə deyil, onunla birlikdə təsvir edir. Şair hər nədən danışsada-danışsın, onu müasir həyat, müasir insanlar düşündürür” [10, s. 16].

Müəllif öz əsərini “Sirlər xəzinəsi” deyərəkən, poemada yalnız insanla bağlı ifadə olunan son dərəcə qiymətli bədii-fəlsəfi fikirləri nəzərdə tutmamışdır. Həm də insanın özünü, onun mahiyyətini və mənəviyyatını, Allahın ən ali möcüzəsini “Sirlər xəzinəsi” adlandırmışdır. Maraqlı və heyramiz cəhəti odur ki, Nizami öz poemasında əvvəldən axıra qədər məhz insandan, onun mənəvi aləmindən bəhs edir. Bütün qələm sahiblərinin şahları və şahzadələri vəsf etməyə qurşandığı, qələm və sənət əhlinin amansızcasına aşağılandığı bir zamanda və mühitdə Nizaminin bu cəsurluğunu təsəvvür etmək belə çox çətinidir. Bu mənada “Məxzənül-

əsrar” təkə Orta əsrlərin şah əsrlərindən biri olan “Şahnamə”yə cavab və ya ona qarşı yazılmış bir əsər deyil, ümumən, şahları və şahzadələri ədəbiyyatın başına çıxartmış, ən yüksək taxtına əyləşdirmiş, artıq Nizami dövrünə gəlib hakimiyyət və səltənət sahibləri qarşısında mənəvi köləyə çevrilmiş şahlıq və şahlar ədəbiyyatına qarşı ünvanlanmış qiymətli bir sənət nümunəsi idi. “Məxzənül-əsrar”la dahi Nizami bir tərəfdən sözün və sənətin qiymətini onun özünə qaytarmağa cəhd etmişdisə də, ikinci tərəfdən insana münasibəti dəyişməyi, insanın şərəf və ləyaqətini yenidən təsdiq etməyi, insanı ideallaşdırmağı özünün ali estetik məqsədi kimi qarşısına qoymuşdu. Bu fikirə əminlik hasil etmək üçün “Sirlər xəzinəsi”ndəki məqalələrin adlarına və onları tamamlayan hekayələrin məzmununa diqqət yetirmək kifayətdir: Birinci məqalət. Adəmin mərtəbəsi haqqında; İkinci məqalət. Ədalət və insafı gözləmək haqqında; Üçüncü məqalət. Aləm hadisələri haqqında; Dördüncü məqalət. Padşahın rəiyyətə qayğı göstərməsi; Beşinci məqalət. Bəşəriyyətin zəifliyi və qocalığın təsviri; Altıncı məqalət. Varlığın etibar haqqında; Yeddinci məqalət. İnsanın başqa canlılardan şərəfli olması haqqında; Səkkizinci məqalət. Yaradılışın gözəlliyi; Doqquzuncu məqalət. Alicənablıq və uca himmətlilik haqqında; Onuncu məqalət. Axırzamanın əlamətləri; On birinci məqalət. Dünyanın məşəqqətləri haqqında; On ikinci məqalət. Bu mənəzillə vidalaşmaq haqqında; On üçüncü məqalət. Əlaqələrdən ayrılmaq haqqında; On dördüncü məqalət. Oyaqlığın şərti haqqında; On beşinci məqalət. Yeni gələnlərin paxıllığı haqqında; On altıncı məqalət. Cəld tərpnəmək haqqında; On yeddinci məqalət. Pərəstiş, təcərrüd və xəlvət haqqında; On səkkizinci məqalət. Paxılların vəhşiliyi haqqında; On doqquzuncu məqalət. Axirəti qarşılamaq haqqında; İyirminci məqalət. Bu əsr adamlarının həyasızlığı haqqında [14, s. 99–240].

Sərlövhələrin təlqin və ehtiva etdiyi məna onların mündəricəsində son dərəcə dəqiqliklə və sərrast şəkildə öz əksini tapmışdır. Və hər bir məqalədə insan baş obrazdır. Onların hər birində ya insanın bilavasitə özü, ya da onun dünyaya, ictimai gerçəkliyə və yaşadığı mühitə fəal münasibəti şair tərəfindən təhlil olunur. Diqqət etdiyiniz kimi, cəmi bir neçə məqalədə padşah obrazlarına rast gəlirik. “Şahnamə” ilə müqayisədə “Məxzənül-əsrar”dakı padşah obrazları sözün həqiqi mənasında epizodik mövqeyə və çəkiyə malikdir. Həmin məqalələrdə də padşahlar tərənnüm yox, tənqid və ifşa olunur. Onları islahə ehtiyacı olan və mənfi obrazlar kimi təqdim etməklə, Nizami dolayısı yolla sadə və sıravı adamları tərənnüm etməyi üstün tutmuşdu.

İntibah dahisinin insana xüsusi münasibəti, yaşadığı bu dövrün hadisələri və qanunauyğunluğu fonunda insanı küll halında təhlil və dərk etmək ehtirası onun bir sənətkar və mütəfəkkir kimi fəaliyyətinin, yaradıcılığının baş istiqamətini təşkil edirdi. Nizami insan, onun mahiyyəti, həyatı və taleyi ilə bağlı düşüncələrini müxtəlif bədii-fəlsəfi müstəvilərdə sonrakı bütün dastanlarında da ardıcıl və fasiləsiz olaraq davam etdirmişdir. Ancaq “Sirlər xəzinəsi”ndə müəllif görməkdə olduğu və görəcəyi bütün yaradıcılıq işlərini, reallaşdırmağı qarşısına qoyduğu əsas ideya-estetik vəzifələri məhz birinci dastanında vurğulamış və əsaslandırmışdır. Elə bu səbəbdən də “Sirlər xəzinəsi”nin bədii forma və şəkli cəhətdən o biri poemalardan ciddi surətdə fərqlənməsi haqqındakı mülahizələri yalnız nisbi mənada qəbul etmək olar. Əslində isə “Xəmsə”dəki bütün sonrakı dastanlar “Məxzənül-əsrar” bədii-fəlsəfi sisteminin yüksək poetik vüsətlə inikasından, onda bünövrəsi qoyulmuş və ictimai-estetik tezis şəklində əksini tapmış məna və ideyaların daha emosional və cazibədar ifadəsindən başqa bir şey deyil.

Ümumən, Nizamiyə qədərki söz sənətində, xüsusən poeziyada insan və onun mənəvi aləmi və taleyi barəsində kifayət qədər bədii-fəlsəfi təhlillərə və düşüncələrə rast gəlirik. Farsdilli poeziyanın qədim nümunələrindən tutmuş Ömər Xəyyam və Məhsəti Gəncəvinin məşhur fəlsəfi rübailərinə qədər, Əfzələddin Xaqanınin fəlsəfi-siyasi lirikasına, Nizaminin

sələfləri və müasirləri olan XI–XII əsrlərdəki Gəncə və Şirvan şairlərinin yaradıcılığına qədər, onların hamısında insanın ictimai-fəlsəfi obrazına rast gəlmək mümkündür. Ancaq ilk dəfə olaraq Nizami epikasında, xüsusən onun birinci dastanı olan “Məxzənül-əsrar”da, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, insan bir bütöv və küll halında götürülmüş, Orta əsrlər Şərq və İslam fəlsəfəsinin, mifologiyasının potensialı müstəvisində hərtərəfli nəzərdən keçirilmişdir. İnsan, onun mənşəyi, həyat yolu, taleyi, mənəvi aləmi, güc-qüdrəti və zəifliyi, insanın can atmalı olduğu əsas mənəvi fəzilət və hədəflər, insanın amal və arzusu, onun qüsurları və naqislikləri “Sirlər xəzinəsi”nin baş leytnotivini təşkil edir.

Ustad M.Ə. Rəsulzadə dastana daxil olan məqalələri elmi-fəlsəfi üslubda səciyyələndirərək vurğuladığı kimi, “Sirlər xəzinəsi” dastanında insanın kamilliyi və tərki-dünyalıq, ədalət və insaf, dünyanın dəyişən bir varlıq olması, hər şeyin dəyişməyə və zavala məhkumluğu haqqında, padşahların rəyyət qarşısındakı borcu və vəzifələri, özünə güvənmək və kimsəyə əl açmamaq, dözümlü olmaq və hər cür əzaba qatlaşa bilmək, insanlıq şərəfi və ləyaqəti, dünyanın və yaradılışın qədimliyi, insanın özünü tanıması, hər bir kəsin hünər sahibi olması, təkəbbür və məğrurluğun insana zərəri, maddiyata və dünyanın mal-dövlətinə bağlanmamaq, dünyanın və insanın faniliyi, doğrusözlülük və ədalətsevərlik, insanın mahiyyəti və qiyməti, gələcəyi düşünməyin zəruriliyi, cəmiyyətdə yaşayarkən guşənişinlik və təcrid, dünyanın və zamanə adamlarının vəfasızlığı, düşmən qazanmağın təhlükəli olmasından bəhs edilir və sonda isə şair mütəəssiblərdən şikayət edir.

Klassik Şərq poetikasında şairin öz estetik məqsədini bu cür ifadə etməsi – öncə ciddi fəlsəfi-əxlaqi fikir və düşüncələrin, sonra dərhal isə onların bədii cəhətdən emosional, əyani, görümlü və yaddan çıxmayan bir şəkildə təqdimatı – Nizamidən əvvəl bədii inikas sistemində rast gəlinməmişdi. Burada “Qurani-Kərim” ədəbiyyatı və üslubunun Nizamiyə həyatbəxş təsirindən bəhs etmək yerinə düşər. “Qurani-Kərim”də surə və ayələri əyaniləşdirən ibrətamiz əhvalatlar, əfsanə və hekayələr təsvirinin ərsəyə gətirdiyi bədii forma və kompozisiyaya Nizami son dərəcə yaradıcı yanaşmış və ilk dəfə olaraq bədii təfəkkürdə – “Məxzənül-əsrar”da – bu özünəməxsus poetik ahəngdarlığa imza atmışdır. 20 məqalət və 20 hekayənin ali poetik kombinasiya tərkibində uyğunluğu və ictimai-fəlsəfi-elmi fikrin cazibədar və oxucunu bir ahənrəba kimi özünə cəzb edən bədii-praktiki inikas yolunu, maraqlıdır ki, Nizami sonrakı dastanlarında da müxtəlif bədii biçim və üsullar vasitəsilə davam etdirməyə nail olmuşdur.

“Məxzənül-əsrar”ın öz sələfləri “Şahnamə” və “Qutadğu-bilik”dən bədii cəhətdən üstünlüyünü təmin edən cəhətlərdən biri məhz Nizaminin yeni inikas üsulunu uğurla öz ilk poemasında gerçəkləşdirə bilməsi idi.

“Sirlər xəzinəsi”nin bədii təfəkkür tarixindəki əhəmiyyəti və Nizami “Xəmsə”sindəki yeri barəsində M.Ə. Rəsulzadənin düşüncələri ötən yüz ilin 40-cı illərində yazılmasına baxmayaraq, bugün də öz qiymətini qoruyub saxlamaqdadır: “...“Məxzənül-əsrar” şairdən çox filosof və şeyx Nizaminin əsəridir. Təlqinçi bir əsər olduğundan başqa bədii əsərlərinə nisbətən sənət baxımından bir az soyuqdur. Buna baxmayaraq, Nizamiyə xas orijinal ifadə və mistik ruh ilə yazılan bu əsər şeir nöqtəyi-nəzərindən də yüksək və canlı parçalara malik, fəvqəladə bir “Sirlər xəzinəsi”dir. Həm şairin sağlığında, həm də özündən sonra Şərq ədəbiyyatının çox məşhur simaları “Məxzənül-əsrar”a təqlid ilə nəzirələr yazmışdırlarsa da, həmin təqlidçilərin bir səsle söylədiklərinə görə, onların heç birinin əsəri bu qədər uğurlu olmamışdır” [1, s. 106].

ƏDƏBİYYAT

1. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1991, s. 97.
2. Крїmski A.E. Nizami i eqo sovremenniki. Bakı, “Elm”, 2001.
3. Конрад Н.И. Запад и Восток: Статьи. (2-е изд.) М.: Наука, 1972.

4. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı. Tarixi və problemləri. (Seçilmiş əsərləri). Bakı, “Gənclik”, 1998.
5. Бертельс Е.Э. Избранные труды Низами и Физули. М. Изд.во восточной литературы, 1962, 553 с.
6. Ağayev Ə. Nizami və dünya ədəbiyyatı. Azərbaycan dövlət nəşriyyatı. Bakı, 1964.
7. Əliyev R. Nizami Gəncəvi və onun “Sirlər Xəzinəsi” poeması. Ön söz (N.Gəncəvi. Sirlər Xəzinəsi. Fars dilindən tərcümə edənlər: S. Rüstəm və A.Sarovlu. Bakı, Yazıçı, 1981.
8. Azadə R. Nizami Gəncəvi (Həyatı və sənəti). Bakı, “Elm”, 1979.
9. Araslı N. Nizaminin poetikası. Bakı, “Elm”, 2004.
10. Yusifli X. Nizami Gəncəvi və onun Sirlər Xəzinəsi poeması. Ön söz. Bax: Nizami Gəncəvi. Sirlər Xəzinəsi. Gəncə, 2008, s. 3.
11. Kərimli T. Nizami və tarix. Bakı, “Elm”, 2002.
12. Hacı S. Həzrət Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.a.s.). Birinci kitab. Bakı, “Nafta-press”, 2006.
13. Navoiy A. Mukammal asarlar toplami. Yigirma tomlik. Xamsa. Yettinchi tom. Hayratül-abror. Uzbekiston “Fan” nashriyoti. Toshkent, 1991. S. 46-47.
14. Gəncəvi N. Sirlər Xəzinəsi. (Fars dilindən tərcümə edən X.Yusifli). Gəncə, 2008.

Яшар ГАСЫМБЕЙЛИ
Доктор филологических наук, профессор

ЭПОХА НИЗАМИ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ *РЕЗЮМЕ*

Ключевые слова: Низами Гянджеви, мировая литература, восточное словесное искусство, «Китаби Дада Горгуд», «Шахнаме», «Кудадгубилик», «Хамса», «Махзанул-асрар»

В статье обсуждается уникальность художественного гения Низами Гянджеви, одного из самых могущественных светил средневекового Восточного Возрождения, и его ценный вклад в словесное искусство. Поэма «Махзанул-асрар» занимает особое место в «Хамсе» Низами Гянджеви, положившей начало совершенно новой эпохе в истории художественной мысли человечества. С этого поэмы начинается история великого и беспрецедентного нововведения в истории восточной литературы. Прежде всего гений Низами воспевал человека в этом произведении, которое он написал в 20 лет. «Махзанул-Асрар» - один из древнейших и величайших литературных памятников в истории мировой литературы, воздвигнутый в честь человека. Благодаря этим философским и эстетическим особенностям, художественному подвигу Низами Гянджеви искусство поэзии Азербайджана превратилось в одну из древнейших и мощнейших ветвей мировой литературы, было увековечено в истории многоэтнической человеческой художественной мысли.

NIZAMI'S ERA IN WORLD LITERATURE
SUMMARY

Key words: Nizami Ganjavi, world literature, oriental verbal art, "Kitabi Dada Gorgud", "Shahnameh", "Kudadgu-bilik", "Hamsa", "Mahzanul-asrar"

The article discusses the uniqueness of the artistic genius of Nizami Ganjavi, one of the most powerful luminaries of the medieval Eastern Renaissance, and his valuable contribution to the art of words. The poem "Mahzanul-asrar" occupies a special place in "Khamisa" by Nizami Ganjavi, which marked the beginning of a completely new era in the history of the artistic thought of mankind. This poem begins the story of a great and unprecedented innovation in the history of oriental literature. First of all, the genius of Nizami glorified a man in this work, which he wrote at the age of 20. "Mahzanul-Asrar" is one of the oldest and greatest literary monuments in the history of world literature, erected in honor of a person. Thanks to these philosophical and aesthetic features, the artistic feat of Nizami Ganjavi, the art of Azerbaijani poetry has turned into one of the oldest and most powerful branches of world literature, immortalized in the history of multi-ethnic human artistic thought.

Daxil oldu: 17.05.2025-ci il